

En feudal periode i dansk middelalder?

I.

Siden aarhundredskiftet har det været et fast dogme i dansk historie, at der med forbehold for Slesvig og de andre saakaldte »fyrstelen» ved rigets grænser har været et svælg befæstet mellem europæisk feudalisme og dansk lensvæsen. Det var ingen ringere end Erslev, der slog denne sætning fast. Det skete i en afhandling med netop denne overskrift: Europæisk feudalisme og dansk lensvæsen¹, hvor og'et betyder overfor, kontra. Det drejede sig i virkeligheden om en skarp kritik af den besværlige retshistoriker, Ludv. Holberg, der samme aar, 1899, i bogen Kirke og Len stædigt og kættersk havde gentaget og uddybet sin siden disputatsen 1886 fremsatte tese, at det middelalderlige Danmark var en lensstat, »at rigets civile og militære embeder beroede paa en lensorganisation»².

Overfor Holbergs ensidigheder, overdrivelser og meto- diske svagheder havde Erslev let spil, og Erslevs klare og skarpe konklusion er uforbeholdent blevet antaget af samtid og eftertid. Det kan derfor synes dristigt paany at rejse spørgsmaalet om Danmarks forhold til den europæiske feuda- lisme. Har Erslev ikke for stedse manet det feudale spøgelse i jorden? Og vil det ikke være helligbrøde overfor vor nationalhistorie at bestride dette dogmes rigtighed?

Foredrag holdt i Dansk Historisk Samfund 8. februar 1944.

¹ (Dansk) Historisk Tidsskrift 7. R. II, 1899—1900, s. 247—304.

² L. Holberg, Kirke og Len under Valdemarerne, Kbh. 1899, s. 255.

I denne bog opfattes det danske lenssystem som en særdansk udformning, mens Holberg i sin disputats 1886 (Kong Valdemars Lov) havde opfattet det som en direkte efterligning av europæisk lensvæsen.

Jeg mener nej! Det forekommer mig for det første, at vi altfor længe har set Danmarkshistorien altfor isoleret, som en selvgroet udvikling. Vore forbindelser med omverdenen er imidlertid meget mere end overflade; de præger samfundslivet dybt — til alle tider og i alle forhold. Vi efterligner, og vi reagerer imod det udenlandske; eet er sikkert: undgaa at paavirkes af det kan vi ikke. Det er ikke mangel paa danskfølelse at tilstaa dette, hverken naar det drejer sig om det aktuelle eller det fortidige¹.

For det andet kræver rent saglige grunde, at spørgsmaalet om Danmarks forhold til den europæiske feodalisme tages op til fornyet prøvelse. Udforskningen af saavel det danske middelaldersamfund i dette aarhundrede som de sidste aartiers analyser og helhedsopfattelser af lensstatens væsen ude i Europa har gjort spørgsmaalet brændende paany. Erslevs absolutte afvisning lader sig ikke opretholde — i hvert fald ikke uden fornyet undersøgelse².

Symptomatisk for stillingen i dag er den sidste behandling af problemet, nemlig af P. Johs. Jørgensen i hans retshistorie fra 1940. Heri hedder det, først: »Lensvæsenet kom *aldrig* her i landet til at øve indflydelse paa privatretten». Og videre: »Den danske ret blev kun *i temmelig ringe grad* præget af lensvæsenet, og i hvert fald blev Danmark aldrig nogen *egentlig* lensstat». Efter at have sammenlignet med de tilsvarende institutioner i de europæiske lensstater konkluderes tilsidst: »Disse forhold gjorde sig selvfølgelig ogsaa gældende her i landet og affødte *virksomheder*, som skønt de i retlig henseende adskilte sig fra lensvæsenet, socialt og poli-

---

¹ Med hensyn til den middelalderlige kirke er det i øvrigt interessant at konstatere, at det er den »radikale» Arup, der forfægter vor nationale landskirke, mens det er den »nationale» Hal Koch, der (især i Danmarks Kirke i den begyndende Højmiddelalder I—II, Kbh. 1936) hævder den danske kirkes nøje tilslutning til den internationale kirkeorganisation.

² Ud fra den traditionelle opfattelse af lensvæsenet har Halvdan Koht i 1931 hævdet et feudalt gennembrud, grundlagt af kongemagten i slutningen af 13. aarhundrede. (Det nye i norderlensk historie kringom år 1300 i Scandia IV s. 171—83).

tisk til en vis grad erstattede det»¹. P. Johs. Jørgensen, denne grundige kender af saavel det danske middelalder-samfund som af den moderne europæiske litteratur ved-rørende lensstaten, har saaledes maattet gøre store indrøm-melser og forbehold overfor Erslevs principale grundsætning.

Erslev og navnlig Holberg betragtede middelalderen som en enhed, og de behandlede begge feudalismen snævert rets-historisk. Skarpere end Erslev vil jeg straks slaa fast, at det ikke lader sig gøre at bruge kilder paa den ene side fra det 15. aarh. og paa den anden side fra det 11.—12. aarh. til belysning af det 13. aarh.; samfundsstrukturen og især sam-fundsopfattelsen er i virkeligheden grundforskellige i de tre perioder. Dernæst vil jeg i overensstemmelse med de moderne feudalforskere betragte feudalismen paa bred samfundshistorisk baggrund. Det er min opfattelse at spørgsmaalet er særlig ak-tuelt i de hundrede aar fra 1241 til 1340, altsaa fra udstedel-sen af Jyske lov og Valdemar II.s død til Valdemar Atterdags tiltræden. Disse hundrede aar er en nøje afgrænset periode, ikke blot politisk, men ogsaa statsretligt. Aar 1340 skal jeg se-nere vende tilbage til; aar 1241 er maaske noget mere problema-tisk. Jeg tør i hvert fald ikke nu dømme Holberg og Erslev imellem i deres Saxofortolkninger angaaende lenet i Valde-marstiden, selv om jeg er tilbøjelig til at give Erslev ret: Valdemarernes erobrerstat var endnu ikke feudaliseret. De skaanske og sjællandske landskabslove, saaledes som de private redaktører nedskrev de overleverede retstraditioner i begyn-delsen af 13. aarh., afspejler endnu det gammeldanske sam-fund og er praktisk talt blottet for feudale træk. Anderledes er det med den officielle udformning af Jyske lov. I dens ledingsbestemmelser og i enkelte andre lovsteder om herre-mandens og ombudsmandens placering, der var resultatet af de foregaaende generationers militærstat, indeholdes der spiredygtige frø for en kommende feudalisering.

---

¹ Poul Johs. Jørgensen, Dansk Retshistorie, Kbh. 1940, s. 374 f. — Fremhævelserne af mig.

II.

Før jeg gaar nærmere ind paa selve spørgsmaalet vil det være hensigtsmæssigt først at kaste lys over hele samfundsudviklingen, politisk som økonomisk og socialt. Jeg skal her nøjes med at antyde de allervigtigste træk.

1. Først det politiske. Valdemarstidens politiske guldalder var forbi, den tid, hvor landets bærende politiske elementer, konge, kirke og verdslige stormænd, stod sammen i et samarbejde saa fast og intimt, at hverken kongens tilfangetagelse eller storpolitikens sammenbrud efter Bornhöved synes at have haft nævneværdig forstyrrende indflydelse. Nu kommer derimod som bekendt opløsningens og splittelsens hundrede aar. Kongelinierne rivaliserede, fyrstelensmændene og kongefrænderne gjorde krav paa riget og intrigerede med udenlandske fyrster. Endnu mere ulyksalig var den stadig genopblussende strid mellem kongemagt og bispemagt: Niels Stigsen i Roskilde og ærkebisperne Jacob Erlandsen, Jens Grand og Esger Juel. Sidst og ikke mindst var der modsætningsforholdet mellem kongen og herremændene, der nu var organiseret med hoffet som organ. Man tænke blot paa de dramatiske begivenheder under Erik Glipping: lovene om majestætsfornærmelse, Stig Andersens nægten at hylde den 2-aarige Erik som tronfølger, haandfæstningen 1282, drabet 1286 og dets politiske sammenhæng, saaledes som Arup har udredet det¹. Der er raadets opstaaen² og udvikling: i Erik Glippings tid kongens lydige redskab i kampen mod stormændenes hof, under Erik Menved allerede med en stærk repræsentation af oppositionsmændene mod kongen, for saa ved udstedelsen af haandfæstningerne i 1320 og 1326 at konstituere sig som de faktiske ledere af den politik, der bandt kongen ind under stormændenes vilje. Logisk skiftede det samtidig navn fra kongens raad til rigets raad³. Det

¹ Erik Arup, Danmarks Historie II, Kbh. 1932, kap. 1—3, især s. 25—30.

² Sml. Poul Johs. Jørgensen s. 489 ff. — Jeg anser raadet konstitueret endnu før rigsmødet 1276.

³ Arup, Danmarks Historie II s. 68.

bedste udtryk for magtforskydningen mellem konge og stormænd er maaske haandfæstningernes bestemmelser om, at kongens borge skal indskrænkes til nogle ganske faa i hver landsdel samtidig med at herremændene faar uindskrænket befæstningsret ¹.

Under stormændenes modstand kastede Erik Menved sig ind i kampen om overherredømmet over de nordtyske lensstater. Resultatet blev pantepolitikken, hvorved landet hurtigt spilledes i hænderne paa de holstenske grever, der som hovedpanthavere blev landets virkelige herrer. Landet splittedes i en række større og mindre pantebesiddelser og opløstes i borgerkrige. Kongedømmets ophør med Kristoffer II.s død i 1332 har neppe været mærkbart. Allerede forinden var landet faktisk uden kongemagt og centralstyre; de fælles rigsorganer var kun en symbolsk overbygning, ganske illusorisk overfor panteherrernes magt.

2. Den økonomiske udvikling har for staten nøjagtig samme forløb: fra Valdemarstidens faste og solide finanssystem til pantsættelsernes usle fallitbo i 1330erne. Der er sket det, at staten har styret med stadig voksende underskud, og at kongen for at faa det til at løbe rundt har realiseret alle kapitalværdier og økonomiske ressourcer paa øjeblikkelige formaal, først og fremmest militære.

I overensstemmelse med de vesteuropæiske stater havde Valdemarerne ladet befolkningens personlige præstationer, leding og gæsteri, afløse med skat, og i forlængelse heraf (eller maaske samtidig) ombyttede en mængde stormænd deres skattepligt for deres gaarde mod personlig fremmøde i den kongelige rytterhær og anden personlig kongetjeneste ². Dermed var svikmøllen sat i gang: herremændene krævede og fik stadig deres privilegier udvidede: skattefrihed ogsaa for det stadig voksende fæstegods og samtidig jurisdiktion over

¹ Nedrivelse af kongelige borge: Hdf. 1320 § 15 og 1326 § 13; adelig befæstningsret: Hdf. 1326 § 27. (Aarsberetninger fra Geheimearchivet II, s. 10, 12, 13).

² E. Arup, Leding og ledingsskat i (Dansk) Hist. Tdskr. 8. R. V, 1914, s. 141—237 og Sture Bolin, Ledung och frälse, Lund 1934.

deres fæstebønder og efterhaanden alle retsbøder. Kongen derimod kunde ikke nøjes med sine herremænds tjeneste; dels indskrænkedes deres krigspligter, jo større deres privilegier blev, men navnlig maatte kongen skaffe sig udenlandske lejetropper, da de danske stormænd blev kongemagtens politiske modstandere. Udviklingen var katastrofal for kongemagten; kongen havde varigt givet afkald paa størsteparten af statens indtægter, og det endda til dem, der blev hans politiske modstandere, bisper og stormænd, samtidig med at herremands tjenestens værdi var skrumpet ind til en ubetydelighed. Statens indtægter forslø slet ikke til at lønne kongens lejetropførere og tro mænd; han tog da tilflugt til domænerne, men heller ikke det var nok. For at skaffe likvid kapital misbrugte kongen sit møntregale, indtil mønterne blev værdiløse, saa udmøntningen standsede af sig selv¹. Skatteskruen prøvedes, men viste sig lidet effektiv overfor stormændenes modstand. Tilbage var kun pantepolitikken, der førte riget fuldstændig ud i opløsningsmisøren.

Statsfinansernes bankerot er iøjnespringende. Det store spørgsmaal er nu, om den skyldes en almindelig økonomisk tilbagegang eller om aarsagen maa søges i statens indre svagheder. De historikere, der har behandlet denne periode, er i regelen gaaet let hen over dette problem, men det synes dog at være den herskende opfattelse at knytte statsfinansernes fallit sammen med en almindelig økonomisk depression, der kan forklares paa forskellig maade, skatter, købmændenes og panteherrernes udbytning eller i moderne tid af en klimaforværring². Kun Arup har talt om, at »stigende velstand» ledsagede den politiske opløsning³. Selv om jeg maa give

¹ P. Hauberg, Danmarks Myntvæsen 1241—1377 (Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1884 s. 217—374). Georg Galster, Danmarks Mønter i Nordisk Kultur XXIX, 1936 s. 156 ff.

² Sml. C. A. Christensen i Hist. Tdskr. 10. R. I s. 465. — Om Otto Pettersons teori af 1913 om klimaforværring og dens konsekvenser i den historiske diskussion, se Gunnar Olsen i Fortid og Nutid XIII, 1939, s. 15 f. og 18 f.

³ Arups Danmarks Historie II s. 91 f. (med denne kapitelovertitel); udførligere i Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1926 s. 21—42; jfr Dänische Wirtschaftsgeschichte, red. af Axel Nielsen, Jena 1933, s. 44 f.

Arups økonomiske kritikere (Jørgen Petersen og Eli F. Heckscher) ret i, at Arups præmisser ikke dækker hans konklusion¹, er jeg dog tilbøjelig til at mene, at det er Arup, der har set rigtigst. De stigende priser paa grundejendom og landbrugsprodukter harmonerer daarligt med almindelig økonomisk tilbagegang, navnlig da samtidens testamenter og vore museer dokumenterer stor rigdom paa kostbarheder².

Hvad vi derimod kan konstatere — og det er nok saa vigtigt — er, at der har fundet en voldsom forskydning af landels kapital sted, navnlig af realkapitalen, jorden. Kirkens institutioner og herremændene kappedes om at tilegne sig den ejendom, som kronen og bønderne maatte opgive. Bedst kan vi følge denne omlægning gennem de kirkelige institutioners breve og brevbøger, men der er neppe tvivl om, at det er herremændene, der har været de mest aktive. Godsreduktionerne under Valdemar Atterdag og Dronning Margrethe giver et vist begreb om herremændenes part i kongens udbud af krongods, og bøndernes overgang fra selvejere til fæstere kan neppe have været stærkere end i denne periode. I disse hundrede aar er herremændene blevet store og rige godssamlere; de skilte sig ud fra landsbyens bønder ved større og bedre boliger og kostbarere levevaner; det er vist fra denne tid hovedparten af de talrige befæstede borge, hvis voldsteder ligger tæt rundt om i landets sogne, skriver sig. Og ved rige sjælegaver til kirken holdt de saa deres sjæle skadeløse for den synd og uret, der kunde klæbe sig til disse erhvervelser.

De anførte præmisser kan vanskeligt føre til andet resultat, end at statsfinansernes fallit i første række maa have været foraarsaget af den politiske udvikling. Under den nye magtfor skydning har kongen ikke været i stand til at gennemtvinge de skattebevillinger, der var nødvendige for en

---

¹ Jørgen Petersen i *Nationaløkonomisk Tidsskrift* 1933 s. 276 f. og Heckscher i *(Dansk) Hist. Tdskr.* 10. R. III s. 105 f.

² C. A. Christensen, *Nedgangen i Landgilden i det 14. Aarhundrede* (*Dansk Hist. Tdskr.* 10. R. I s. 446—65); *Testamenter fra Danmarks Middelalder indtil 1450*, udg. af Kr. Erslev, Kbh. 1901; *Nationalmuseets Vejledninger. De danske Samlinger. Middelalder og nyere Tid indtil 1750*, Kbh. 1938, s. 28.

sund finanspolitik under de stadig større krav om udgifter. Paa deres side har stormændene heller ikke kunnet hindre kongen i at gennemtrumfe sin egenmægtige politik gennem den eneste fremgangsmaade, der stod ham aaben: nemlig at realisere kronens aktiver til opfyldelse af øjeblikkelige formaal. Kort sagt: den svigtende balance paa statsregnskabet skyldes ikke svigtende skatteevne hos befolkningen, men at de mægtige stormænd nægtede bevillinger til en kongelig politik, der var dem saa meget imod.

3. Disse politiske og økonomiske omvæltninger maatte jo nødvendigvis indvirke stærkt paa den sociale struktur. Den stadig udbredte lære om et nogenlunde ensartet bondesamfund i tidlig middelalder¹ kan kun betegnes som en skøn myte, og i Valdemarstiden uddybedes og fæstnedes klasseforskellene efter slægt og rigdom yderligere; det fremgaar i ikke ringe grad af landskabslovene, der dog langt fra afspejler hele differentieringen i det faktiske liv. Hvad der saa sker i den her behandlede periode er at denne stænderdeling slaas fast; ved haandfæstningen af 1320 bliver det første gang officielt anerkendt, at kongen staar i et forskelligt retsforhold til de fire stænder: herremænd, gejstlighed, borgere og bønder.

I denne sammenhæng er herremandsstandens opstaaen særlig betydningsfuld. Arups og Sture Bolins analyser har ført forskningen ind paa det rette spor og løst mange grundspørgsmaal angaaende herremændenes oprindelse og placering i den ældste tid². Det staar nu fast, at standen har rødder saavel i kongens gamle hird som i bygdernes mange høvdinger. Det kan neppe heller mere benægtes, at det der konstituerer herremandens forhold til kongen ikke er krigstjenesten i sig selv, men hans aflæggelse af homagium til kongen (eller evt. til bispem eller fyrsten); derved forpligtede han sig til at yde baade troskab og tjeneste, og det en meget omfattende tjeneste, ikke blot krigstjeneste ved ledingsudbud men almindeligt hærfølge og dertil hoftjeneste.

¹ Saaledes endnu Hal Koch i Schultz Danmarks Historie I, Kbh. 1941, især s. 699 ff.

² De ovenfor s. 49, note 2 anførte afhandlinger.

To ting er det yderligere vigtigt at fastslaa. For det første, at lønnen for denne kongetjeneste fortrinsvis ydedes i personlige privilegier, nemlig den stadig voksende skattefrihed og jurisdiktion over fæstebønderne. Det betød, at vi meget tidligt fik en intim forbindelse mellem herremandens kongetjeneste og hans private godsbesiddelse. Herremandsstillingen blev et faktisk monopol for de gamle jorddrotslægter, for kun de havde raad til at præstere den kvalificerede krigstjeneste. Og da betalingen jo voksede med jordtilliggendet, skulde det nok animere til godssamling. Herved var der skabt de nødvendige betingelser for at gøre herremandsstillingen arvelig — den maatte ligesom jorden følge de private arveretsregler. Der opstaar nu faste slægtsnavne og slægtsvaaben, og allerede i denne periode kan man sige, at man ikke mere blev herremand og fik privilegier, fordi man var blevet kongens mand, men omvendt, at fordi man fødtes af herremandsslægt, og netop for at bevare herremandsfrihederne for sit jordegods, paatog man sig kongetjenesten. Saaledes var overgangen fra tjenesteadel til fødselsadel allerede nu ved af fæstne sig. Det andet forhold, der maa understreges, er, at forholdet mellem konge og herremand beroede paa et personligt baand. Som fremhævet af Bolin ligger det allerede i den konstituerende troskabsed¹, og det bekræftes til overflod af samtidens benævnelser. De lærde er uenige om etymologien til selve ordet herremand; nogle vil aflede det af hærmænd i betydningen hirdmand, miles, mens andre foretrækker forklaringen: en herres mand². Ortografien i de ældste haandskrifter i Jyske lov och andetsteds (hærræ man) og tekstsammenhængen (især forbindelsen takæ mæn) sandsynliggør dog den sidste forklaring. Det bestyrkes af en passus i Københavns ældste byret fra 1254: hvor der tales om at afhænde grunde til »principi aut militi vel homini dominorum qui vulgariter

¹ Bolin, anf. værk s. 140 f.

² Om den ældre diskussion se Kalkars Ordbog til det ældre danske Sprog II, Kbh. 1886—92, s. 221 f. Poul Johs. Jørgensen foretrækker oprindelsen fra hærmænd (anf. værk s. 380 f.), Karl-Erik Löfqvist den anden forklaring (Om riddarväsen och frälse i nordisk medeltid, Lund 1935, s. 29 f.).

dicitur herræman», hvor vi har den tydelige latinske oversættelse¹. Ikke mindre betegnende er den senere saa gængse danske betegnelse riddermandsmand, der ikke betyder en ridders mand, men blot er en fordanskning af det nederlandske riddermatesch man, der simpelthen betyder riddermæssig mand og betegner adelens lavere kategori, væbneren (lat. *militaris*, dansk ogsaa *a vapn*, af *vaaben*)². Alle tre udtryk: herremand, *homo domini* og riddermandsmand viser i alle tilfælde trangen i samtiden til at pointere det personlige baand mellem fyrsten og hans tilsluttede mænd.

Som herremanden sikrede sig sin privilegerede stilling ved at indordne sig i et personligt afhængighedsforhold til sin overmand paa den sociale rangstige, saaledes knyttede herremanden nu ogsaa et andet personligt baand, men denne gang nedad, til den laverestaaende bonde, som han knyttede til sig som en slags klient. Jeg tænker her paa værn-forholdet, kimen til det senere saa berygtede vornedskab. Begrebet kendes ikke i landskabslovene, men værn omtales udtrykkeligt i rigslovene af 1284 og 1304 i nøje sammenhæng med herremændenes jurisdiktionsrettigheder³. I loven af 1304 krævede man stormandens værn indskrænket til to kategorier: paa den ene side hans slægtninge, paa den anden side hans husstand eller fæstebønder. Adgangen til at søge værn maa altsaa før den tid have tenderet i retning af at blive fuldstændig frit. Det bekræftes i øvrigt af den ældste forekomst af institutionen, et kongebrev til Skovkloster fra 1265⁴. Kongen gav her klostret ret til at beholde værnet for dets landboer, »der forvovent havde smedet rænker imod klostret

¹ Jyske Lov III 14, 15, 18; jfr. 8 (Danmarks gamle Landskabslove II); Dipl. Dan. 2. R. I nr. 138 § 13, hvor originalen ulogisk har pluralis »herræmæn», mens vidissen 1275 rigtigt har singularis. Jfr. Löfqvist, anf. værk s. 37 ff.

² Will. Christensen i (Festskrift) Til Edvard Holm 1913 s. 38—51.

³ Rigsloven af 1284: Skaanske redaktion § 10 (Aarsberetninger fra Geheimearchivet V s. 25); rigsloven 1304 § 5 (Dipl. Dan. 2. R. V nr. 310 = Aarsberetninger V s. 43).

⁴ Dipl. Dan. 2. R. I nr. 498.

og antaget verdslige stormænd (potentes) som deres værger (tutores)».

Man har diskuteret, hvorvidt værnet skyldtes bøndernes ønske eller herremændenes tvang. Det er en haabløs diskussion. Begge parter maa have set deres fordel i denne ordning; herremanden fik gods og anseelse, mens bonden opnaaede sikkerhed, saavel økonomisk som retslig. Der er intet der tyder paa, at det er daarlige tider, der har tvunget den økonomisk svage bonde til at opgive sin selvejendom; tværtimod maa det have været en økonomisk fordelagtig transaktion for begge parter, da det ser ud til, at skatterne har været langt større end landgilden — efter Bolins opfattelse maaske nærmest det dobbelte¹. At denne udvikling, de talrige etablerede værnforhold med tilsvarende opgivelse af ejendomsretten, i det lange løb fik saa ulyksalige konsekvenser, økonomisk, socialt og retsligt, er jo en ganske anden sag.

En analyse af periodens samfundstruktur giver altsaa som resultat, at et af de grundlæggende træk, der skiller den ud fra den foregaaende tid, er den udbredte skik, at de svagere og laverestaaende i samfundet ved hjælp af et personligt baand knytter sig til en mægtigere og højerestaaende. Motivet kan snart være at søge ære og anseelse (især herremanden i forholdet til kongen), snart at opnaa sikkerhed og beskyttelse (især bonden i forholdet til herremanden); desuden kan i begge tilfælde økonomisk vinding have været maalet. Det værn, som den enkelte i det gamle samfund naturligt havde paataget sig overfor sin egen slægt og sine undergivne, havde fuldstændig sprængt slægtsrammerne. Smaamanden stolede mere paa sin personlige værner (herremanden) end paa lovens og tingets beskyttelse i sig selv, og herremændene havde i danehoffet skabt deres eget værning — under ledelse af deres herre kongen ganske vist, men snart ogsaa rettet imod ham. Saaledes var frimændenes gamle fælles ting gaet i opløsning. Staten havde udstykket jurisdiktionen i forskellige

---

¹ Bolin, Ledung og frälse s. 103.

trin af herrer over deres undergivne, og efterhaanden var hele samfundet ved at blive organiseret i personlige underordningsforhold i 3. til 4. led.

Men hvad indebærer hele denne omdannelse af samfundet? Ja, efter min mening kan den neppe karakteriseres bedre end som en voldsom feudaliseringsproces.

III.

Her slap jeg til at bruge ordet feudalisering, og det er vist paa tide, at jeg nærmere præciserer, hvad jeg forstaar ved feudalisme og lensstat, før jeg fælder dommen over det her skildrede danske samfund. Som sagt har det sidste aarti skænket os en række samfattende fremstillinger af den europæiske feudalstat. Det drejer sig om navne som Stenton og Jolliffe i England, Mitteis i Tyskland og især Marc Bloch i Frankrig¹. Det kan ikke nægtes, at feodalvæsenet ter sig noget anderledes hos disse end hos deres ældre landsmænd, Erslevs samtidige fra slutningen af forrige aarhundrede.

Det nye hos de moderne forskere er ikke en benægtelse af den gamle opfattelse, at forbindelsen af vasallitet og beneficium er det afgørende i feudalismen. Nej, ingenlunde. De har derimod skarpere end tidligere peget paa, at lensstaten ikke blot er et politisk-administrativt system, men at det ogsaa drejer sig om noget mere: et fuldstændigt samfund, en levende organisme, hvor nogenlunde ensartede økonomiske, sociale, politiske og psykologiske faktorer virker ind paa det gamle samfundslegeme. Under dette nye synspunkt maa feudalismen naturligvis arte sig forskelligt i de enkelte lande og til de forskellige tider. Lenssamfundet maa differentiere sig efter de mange og forskelligartede forudsætninger.

La formation des liens de dépendance — dannelsen af

¹ F. M. Stenton, *The first Century of English Feudalism* (1066—1166), Oxford 1932; J. E. A. Jolliffe, *The Constitutional History of Medieval England*, London 1937; H. Mitteis, *Der Staat des hohen Mittelalters*, Weimar 1940; Marc Bloch, *La société féodale I—II* (*L'Évolution de l'Humanité* nr. 34), Paris 1939—40.

afhængighedsbaandene — kalder Marc Bloch første bind af sit værk *La société féodale*, og han behandler her saavel vasallens troskabsforhold til sin seigneur som fæstebondens afhængighed af sin herremand. Andetsteds siger han udtrykkeligt, at det netop er afhængighedskontrakten, det personlige baand, der var det mest karakteristiske for det feodale system¹. Tydeligere kan det ikke siges, og de andre forfattere er enige med ham i, at det er denne personlige struktur, der er afgørende. Men det er jo netop det vi ser i færd med at trænge igennem i det danske samfund i aarhundredet efter Jyske lov.

Danmark fik dog ikke hele lenspyramiden med undervasaller og undervasallers vasaller, vil man maaske indvende. Nej, ikke ganske, men vi var dog paa vej, for et af hovedpunkterne i kongens strid med bisperne og fyrstelensmændene var jo netop deres ret til at tage mænd og disses forhold til kongen. I det normanniske England aflagde iøvrigt alle vasaller homagium direkte til kongen, saa man ser, at pyramidesystemet er ikke nødvendigt.

Paa baggrund af dette, er det forstaaeligt, at striden mellem Holberg og Erslev, der næsten udelukkende drejede sig om lenene og deres karakter, nu virker stærkt forældet. Og naar Erslev overfor Holbergs specielle danske lenssystem satte kravet op om len (feuda) i europæisk forstand, hvor lensmanden var i besiddelse af udstrakt suverænitet og arvelighed, er det klart at Danmark ikke kan regnes blandt lensstaterne. Men Erslevs definition af lenet er i virkeligheden for snæver — i hvert fald i forhold til den moderne opfattelse af beneficiet. Det afgørende indhold er, at det i et samfund med overvejende naturalhusholdninger nødvendigt for staten at betale krigstjeneste, hofstjeneste og anden personlig tjeneste med »naturalier» i udvidet betydning: alt, hvad staten nu kan præstere: jord, indtægter, skattefrihed, jurisdiktion, og andre privilegier, højhedsrettigheder og beføjelser. Selve denne

---

¹ I artikeln »Feudalism» i *Encyclopaedia of the Social Sciences* VI, 1931, s. 206.

transaktion: personlig tjeneste mod naturalier, er dog ikke i sig selv tilstrækkelig til at konstituere et lensforhold, deri har Erslev saa afgjort ret; det afhænger ogsaa af transaktionens karakter. Det kræves, at staten samtidig opgiver en vis dispositionsret, om man vil en del af dens suverænitet, til brugeren, for hvilken denne ikke har streng regnskabspligt. Det er ogsaa et væsentligt træk, at der ikke kræves nogen egentlig vurdering af præstationen overfor honoraret.

Med denne udvidelse af lensbegrebet bliver det mere frugtbart at betragte det danske samfund. Lad os se paa de enkelte kategorier.

Først fyrstelenene. Om dem kan vi fatte os i korthed; for netop dem betragtede Erslev og alle efter ham som undtagelsen, der bekræftede reglen. De var feudale — i europæisk forstand, og efterhaanden ogsaa arvelige.

Dernæst er der bisperne. En bestemmelse af deres stilling oplyses bedst af procesakterne fra de gentagne kampe mellem konger og ærkebisper, og udfaldet er snævert forbundet med vor vurdering af denne danske aflægger af striden mellem regnum og sacerdotium. Opfattelsen af denne kamp er imidlertid stærkt omstridt. Sidst har en række forskere, først Will. Norvin, derefter Hal Koch og sidst, cand. theol. N. K. Andersen i en prisopgave om Jens Grand, understreget stridens rent kirkeretslige karakter¹, og den skulde da være uden betydning i denne sammenhæng. Men jeg kan ikke se rettere end at disse forskere gør sig skyldig i en alvorlig metodisk fejl, naar de fra processens rent ydre form slutter direkte til stridens kerne og aarsager. Alle politikere og ikke mindst kirkens mænd har til alle tider forstaaet at indhulle deres magtbestræbelser i smukke principper. Det vilde snarere være mærkeligt, om det ikke ogsaa var tilfældet her. En proces for paven kan eo ipso kun angaa spørgsmaal, der kan bringes ind under rent kirkeretslige aspekter. Men det

¹ Will. Norvin, *Jacob Erlandsøns Kamp for Kirkeretten* (Scandia V, 1932, s. 251—94); Hal Koch, *Danmarks Kirke gennem Tiderne*, 1939 s. 42 f.; N. K. Andersen, *Ærkebiskop Jens Grand* (Teologiske Studier nr. 4, Kbh. 1943).

udelukker ingenlunde, at kærnen har været en magtstrid mellem konge og kirke. En nøjere undersøgelse af procesakterne viser da ogsaa, at alle stridsspørgsmaalene ikke blot angaar subtile retsprincipper om afgrænsningen af kanonisk ret og national ret, men at de i rigeste maal indeholder magtpolitiske realiteter. Det drejer sig om krigsfølge, skat, jurisdiktion, patronatsret, kongelige regaler og andre højhedsrettigheder over kirkegodset, det var kort sagt spørgsmaalet, om den kirkelige immunitet fuldstændig skulde udelukke kongelig myndighed indenfor bispe- og kirkegodset. Bispernes forhold til kongen var i virkeligheden af nøjagtig samme karakter som fyrstelensmændenes, og som disse var de ogsaa pligtige at yde kongen troskabsed.

Fyrsternes og bispernes program er tydeligt nok: storvasaller med undervasaller efter europæisk mønster. Udenfor Slesvig blev systemet ganske vist aldrig anerkendt af kongen i fuld udstrækning, men i visse perioder blev det dog i ikke ringe grad praktiseret.

Et kraftig feudalt indslag i disse øverste led af samfundet er saaledes tydeligt. Men gælder det nu ogsaa i de lavere led? Det er det afgørende spørgsmål. Lad os begynde med herremændene.

Den normale konstellation: jord mot krigstjeneste er der ikke større forudsætninger for i Danmark. Dels fordi de danske stormænd fra gammel tid var i besiddelse af udstrakt privat jordegods med fast forankret ejendomsret, og dels fordi feudaliseringen kom saa sent til Danmark, at vi fik de europæiske paavirkninger i omvendt rækkefølge. Valdemarernes stærke kongemagt havde efter forbillede af de moderne vesteuropæiske statssystemer indført skat som afløsning af personlig krigstjeneste og gæsteri; i Vesteuropa havde det været et middel for fyrsterne til at styrke centralmagten, overvinde feudalløsningen; det danske samfund var imidlertid ikke tilstrækkelig udviklet til denne belastning, ikke mindst fordi den blev kædet sammen med den kostbare erobringspolitik. Staten faldt tilbage til naturalpræstationerne,

men i en ny form. Paa denne baggrund falder det danske system ganske naturligt: krigstjeneste mod privilegier bestaaende i udvidet skattefrihed, jurisdiktion og anden immunitet. — Ude i Europa var »rentelenet», dvs. overtagelse af statsindtægter som betaling, iøvrigt allerede da trængt langt frem paa bekostning af den klassiske forlening: jord mod krigstjeneste¹.

Herremandsprivilegiet i Danmark var i høj grad en opgivelse af statslig suverænitet og dispositionsfrihed, og det var ikke nogen fast og ensartet betaling herremanden fik for at vove sin hals. Den varierede, ikke efter dygtighed og præstationer, men efter jordtilliggende — efter hartkorn.

Endelig kommer vi til det meget omstridte punkt: det danske len — eller rettere: ombud (lat. exactio), der endnu længe er den normale betegnelse, selv om betegnelsen »len» allerede forekommer i Jyske lov². Desværre er vor viden om denne tids ombudsmænd yderst sparsom. Fra den Abel-Kristofferske forordning ved vi, at ombudsmanden var knyttet til kongen ved en særlig troskabsed, og Jyske lov indeholder regler om, at han skal afsættes ved visse overgreb³. Vi kender ogsaa ombudsmænd af forskellig slags: indehavere af smaa krongods, herredsombud, befalingsmænd paa kongelige borge og ogsaa lokalembedsmænd for større omraader: præfekter ikke blot i Skaane, men ogsaa over Fyn og Laaland⁴. Derimod ved vi praktisk talt intet om ombudenes karakter, om udstrækningen af ombudsmandens myndighed, pligter og rettigheder. Jeg maa indrømme Erslev, at Hol-

¹ Mitteis, *Lehnrecht und Staatsgewalt*, Weimar 1933 s. 476 ff. og *Der Staat des hohen Mittelalters* s. 289, 385 og 495.

² Jyske Lov II 53, 88, III 3, 62, 63. — Tilsvarende hedder indehaveren af et len eller ombud altid ombudsmand (lat. exactor), aldrig lensmand før henvend aar 1400.

³ Abel-Kristofferske forordning, kortere redaktion § 8 (Aarsberetninger V s. 10); jfr. L. Holberg, *Kong Valdemars Lov* s. 194 ff. — Jyske lov II 53, 88, III 3, 62 og 63; jfr. L. Holberg, *smstds.* s. 200 f.

⁴ L. Holberg, *Kirke og Len* s. 209—48 (de konkrete oplysninger), specielt s. 214 f.

bergs bevis for ombudenes feudale karakter er alt andet end bindende; men paa den anden side ser jeg ingen grund til at slutte mig til den kategoriske afvisning af den danske ombudsmand som vasal og feudalherre. Naar saaledes allerede Jyske lov (II 55) bestemmer, at ingen, der har len, maa overdrage dets administration til sin »svend«, kan jeg ikke se rettere, end at det er en tidlig forholdsregel mod en begyndende feudaliseringsproces.

Indtil videre foretrækker jeg imidlertid at lade det dunkle og intrikate spørgsmaal om lenene udgaa af argumentationen.

Dog med en stor inskrænkning — pantelenene, og disse fik netop i denne periode en saa katastrofal betydning. Her giver den specielle konstellation atter Danmark en særstilling. Feudalbevægelsen kom til landet paa en tid, da militærmagten var snævert forbundet med herredømmet over slottene, der jo netop var identisk med hovedlenene. Derfor maatte kongen nødvendigvis opretholde herredømmet over lenene længst muligt, og da det endelig blev aktuelt at ofre dem, var kongen netop indviklet i sin afgørende magtkamp med stormændene, og da er det jo klart, at han ikke kunde prisgive sin vigtigste magtposition til sin argeste fjende. Men med tidens økonomiske trin stod der nu kongen en anden udvej aaben. Den stærkt fremskredne pengeøkonomi i Europa havde bevirket, at kapital i jord og højhedsrettigheder, der saa længe havde været næsten eneraadende, træder tilbage til fordel for kapital i penge. Mod pant i kronens indtægter af len og andet kan kongen skaffe sig likvid kapital, der atter kan bruges til betaling af udenlandsk, men paalidelig hærmagt til brug overfor indre og ydre fjender. Det var en operation, der gav en stærk, om end kortfristet magtkoncentration, men som i det lange løb betød en skæbnesvanger svækkelse. Under det herskende pantesystem drejede det sig nemlig udelukkende om brugeligt pant, hvor kongen ikke blot mistede indtægterne, men ogsaa prisgav udøvelsen af al myndighed og suverænit.

IV.

Et par eksempler er tilstrækkelig til at vise, hvor udviklede de feudale elementer kunde være. Først et brev, der maaske kan opfattes som et eksempel paa anvendelse af princippet jord mot krigstjeneste, men som i hvert fald viser immunitetens kolossale omfang udenfor de egentlige fyrstelen. Aar 1300 bekræfter Erik Menved hertugerne af Braunschweig og Lüneburg deres danske arvebesiddelser¹, der bl. a. omfattede hele Vardesyssel og fynsk jordegods, der kendes fra kongens patrimoniumsliste i Kong Valdemars jordebog, altsaa baade administrationslen eller herredslen og godslen. Den tildelte immunitet havde da følgende omfang: al kongelig ret, kronens friheder til ejendom, nytte, brug og arvelig besiddelse, med al højere, mellemliggende og lavere retshaandhævelse (altsaa fuldstændig jurisdiktion, udtrykt med rent tyske lensretslige termini), lensindtægter (her anvendes den latinske glose exactionibus, altsaa svarende til den rent danske lensbetegnelse exactio, men ikke feudum), prekarier (altsaa beder eller ekstraskatter), afgifter, tvangsskatter og de retsbøder, der kaldes 40-marks bøder; ligeledes med kirkelen (vist patronatsret) ret til falkefangst, strandfund, vrag og beskikkelse af sandemænd, med de bøder og det sagefald, der flyder af kongens lovdagsbreve. Samtidig overdroges omraaderne til hertugene med »dyrkede og udyrkede agre, skove, lunde, enge, græsgange, salte og ferske vande og vandløb og overhovedet med al nytte og brug at besidde frit til evig tid med deres rette grænser og med al nytte og alle tjenester». Hvad er der da tilbage af rettighed og myndighed for kongen? Ja, det oplyses ogsaa direkte i fortsættelsen, hvor det hedder: »Skønt dette gods er beliggende indenfor vort kongelige magtomraade (dominium regni), anerkender vi ikke destomindre, at vi (dvs. kongen), vore arvinger og efterfølgere ikke har nogen ret og rettighed vedrørende nævnte gods» med undtagelse af en ringe kornafgift af et enkelt herred og ledingspengene af et andet af Vardesyssels 4—5 herreder.

¹ Dipl. Dan. 2. R. V nr. 130.

Det feudale indhold af dette brev kan vist ikke benægtes. Her er der ganske vist tale om udenlandske fyrster af kongefamilien, og det drejer sig om noget ekstraordinært. Den almindelige herremandsimmunitet har ikke været nær saa omfattende, og ombudsmændenes myndighed vel heller ikke. Men overdragelse af herreder og gods med al kongelig ret i videste forstand forekom altsaa ogsaa udenfor fyrstelenene — og selv om det var en undtagelse, saa er det dog en kendsgerning, at indehaverne af de kommende aartiers pantelen ofte var i besiddelse af samme uafhængighed og lige saa mange og store højhedsrettigheder.

Mit andet eksempel viser, hvor langt man kunde naa i jongleren med vasalliteten under panteopløsningen. Umiddelbart efter at Valdemar var blevet anerkendt som dansk konge, i september 1340, udstedte hertug Valdemar af Slesvig i egenskab af panteherre i Nørrejylland et aabent brev. Oversat efter referatet i Repertoriet¹ lyder det saaledes; »Hvis vor foged (advocatus) paa slottet Ribe ikke vil yde vor herre, hr. kong Valdemar, troskabsed (homagium fidelitatis) for sit slot inden førstkommende pinse, saa vil den mandsed og troskabsed (homagium et fidelitatis), som kongens vasaller (vasalli) i Ribe len (advocatio) har ydet os, ikke have kraft, men vi vil føre dem (altsaa vasallerne) tilbage til kongen».

Vi ser her en vasalpyramide i fire led: konge, hertug, slotsfoged og herremænd, og under dem har vi endda et femte: bønderne i værn hos herremanden. Hertugen er opad forbundet ved ed til kongen og nedad til slotsfogeden og herremanden. Han anmoder nu slotsfogeden om ogsaa at knytte et troskabsforhold direkte til kongen, idet han truer med eventuelt at bringe et direkte forhold i stand mellem herremændene og kongen, mellem 1. og 4. led.

Jeg beder Dem bemærke, at udtrykket feudum ikke anvendes, derimod nok ordet vasallus; ligeledes at troskabseden ikke er en simpel troskabsforpligtelse overfor kongen,

¹ Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis I nr. 1887, indeholdt i vidisse af 1349 (Repertorium nr. 2208), der for tiden er evakueret fra det danske rigsarkiv.

men et begreb der handles med mellem lensherrerne som i de kontinentale feudaltater. Det kan altsaa ikke her være tale om falsk sprogbrug, eftersom de faktisk beskrevne forhold har et nok saa feudalt præg som de anvendte udtryk.

Iøvrigt skal man vogte sig for at lægge for stor vægt paa dokumenternes terminologi, saavel i den ene som i den anden retning. I almindelighed havde den danske retsterminologi et meget fast fodfæste, men man kan dog finde feudale indslag rundt om, ogsaa i tidens love og haandfæstninger, stærkest maaske i procesakterne mellem konge og ærkebisp. Lad mig blot anføre et enkelt eksempel.

I kongens klagepunkter mod Jens Grand betegnes kongens mænd som vasaller (vasalli), og deres pligter overfor kongen gentagne gange med det specifikke lensretslige udtryk »concilium et auxilium», raad og hjælp. Ærkebispens holdning overfor kongen kaldes simpelthen feloni — naturligt nok fordi ogsaa han var pligtig at yde kongen concilium et auxilium, ikke blot fordi han havde aflagt homagium til ham, men ogsaa som det siges »i kraft af det len (feudum), som han vides at have af ham». Andet steds anføres, at de danske bisper aflagde mandsed og troskabsed til kongen »som rigtige vasaller og lensmænd» (sicut veri vasalli et feudatarii)¹.

Sammenhængen, en kongelig klage ført i pennen af en kejserlig notar og beregnet til at fremlægge for en pavelig domstol, tillader os selvfølgelig ikke at slutte fra den feudale sprogbrug til et feudalt samfund. Men den viser dog, at man uden tvang kunde anvende feudale udtryk til at karakterisere forholdet mellem den danske konge og hans stormænd.

V.

Vi har altsaa nu paavist en række vigtige lighedspunkter med det feudale samfund:

¹ Acta processus litium inter regem Danorum et archiepiscopum Lundensem, ed. A. Krarup et W. Norvin, Kbh. 1932 s. 281—88 (= Dipl. Dan. 2. R. V nr. 42).

1. en udstrakt tilegnelse af vasallitetsprincippet, det personlige baand mellem herre og undermænd i flere led, som grundlaget for organisationen af det danske samfund;
2. en dansk konge- og hærtjeneste, der i stor udstrækning harmonerer med beneficiet i det europæiske feudalsystemets senere udformning; og
3. en ret nær forbindelse mellem dette danske beneficium og den danske vasallitet.

Endelig 4. skal det understreges, at denne udvikling medførte en splittelse og opløsning af statsmagt og faktisk suverænitet under panteopløsningens og kongeløsets tid, som overtrumfer senkarolingertiden i Frankrig, der dog havde en konge at se hen til som symbol, og som kan staa maal med splittelsen i Tyskland under det store interregnum i sidste halvdel af 13. aarh.

Inden vi besvarer spørgsmaalet: Var Danmark en feudalstat? maa vi dog retfærdigvis ogsaa se lidt nærmere paa det, der skilte det danske samfund fra de franske, tyske og engelske feudalstater. Og vi maa straks indrømme, at principielt og forfatningsmæssigt var forskellen stor. Feudaliseringen kom hos os for sent til, at lensretslige principper vandt indpas i vore landskabslove, da de i 1. halvdel af 13. aarh. støbtes i den faste form, som de bevarede urokkeligt gennem aarhundreder. Som subsidiær ret vandt den tyske lensret heller aldrig anerkendelse; selv om den lejlighedsvis paaberaabes, og selv om dens indflydelse kan spores i danske rigslove og haandfæstninger, lader den danske retstradition sig dog ikke rokke. Her har vi aarsagen til, at de danske ombud eller len, hvor meget de end faktisk blev løsevet fra kronens og kongens kontrol, dog aldrig retligt kunde frigøres fra centralregeringens overherredømme. Pantelenet kunde nok gaa i arv, men det var ikke arveligt; ved pantesummens udbetaling faldt det tilbage til kronens umiddelbare og fri disposition igen.

En anden grundforskel mellem Danmark og Europa hænger sammen med de danske herremænds særlige grund-

besiddelse. I Europas feudalstater finde vi den ejendommelige delte ejendomsret: paa den ene side lensherrens overejendomsret (*dominium directum*) overfor vasallernes brugsret (*dominium utile*), der kunde være næsten uindskrænket¹. De danske herremænd derimod grundede deres magt og rigdom paa det, der i den feudale terminologi kaldes allodiale besiddelser, dvs. jord, der i modsætning til lensgodset indehaves med fuld ejendomsret. Det er en afgørende forskel, selv om man maa erindre, at sætningen »nulle terre sans seigneur» bortset fra højmiddelalderens Frankrig var alt andet end typisk.

I denne sammenhæng kan der ogsaa peges paa den skarpe sondring i Danmark mellem »patrimoniet», kongeslægten private ejendom, der efter privat arveret gik i arv i kongeslægten, og kongelevet, der tilhørte kongedømmet som institution. Nok saa vigtigt er det at konstatere, at der eksisterer en forestilling om, at der over kongens ejendomsret til riget staar en folkets overejendomsret. Dette kommer klart til orde, da kongefrænderne efter haandfæstningen 1282 skal have deres krav tilfredsstillede. Skønt det kun drejer sig om disposition over patrimoniet, og til trods for, at det er en politik, der gennemføres af stormændene mod kongemagtens ønske, finder udleveringen dog sted under form af en proces, som kongemagten (kongen og kongefrænderne) anlægger mod riget (*universitas regni*), med hoffet som domstol².

Saa skarpt og principielt skilte Danmark sig ud fra den europæiske lensstat, retligt og forfatningsmæssigt. I den praktiske udformning af statsforvaltningen var der derimod kun gradforskelle, større eller mindre, og vi naaede en opløsning af suveræniteten, der fuldtud kunde konkurrere med lensstaternes.

Er saa denne periodes Danmark feudalt? Vi kan maaske

---

¹ Mittels, *Lehnrecht und Staatsgewalt* s. 626 og *Der Staat des hohen Mittelalters* s. 429 f.

² Dipl. Dan. 2. R. III nr. 94; jfr. L. Holberg, *Konge og Danehof I*, Kbh. 1895, s. 166 ff.

bedst komme spørgsmaalet ind paa livet ved en sammenligning med det angelsachsiske England før den normanniske erobring 1066. Ogsaa her finder vi alle de feudale elementer i en vidt fremskreden feudaliseringsproces. En tid var man ogsaa tilbøjelig til at indordne dette angelsachsiske samfund i lensstaternes række, mens de moderne forskere dog foretrækker at gøre visse forbehold. Jolliffe karakteriserer det som »lordship without feodalism», mens Morris blot taler om »trend to feodalism». Mest rammende udtrykker Marc Bloch det vist i følgende karakteristik: »det angelsachsiske samfund indeholdt alle feudale elementer, men disse var daarligt samarbejdede, og sammensmeltningen mellem len (fief) og vasallitet var ikke blevet fuldført»¹. — Paa lignende maade i Danmark, men dog med visse forskelle. Paa den ene side var det personlige underordningsprincip ikke saa gennemført som det angelsachsiske lordship, paa den anden side stod herremændenes krigstjeneste og lokaladministrationens udstykning i pantelen lensstatens princip noget nærmere.

Hvad jeg her har fremført har i virkeligheden ikke gjort det meget lettere at besvare det opstillede spørgsmaal med et bestemt ja eller et afgjort nej. Danmark ligger paa grænseomraadet; det ligner og har dog sit eget ansigt. Vor afgørelse bliver i virkeligheden et spørgsmaal om definition, baade definitionen af den europæiske lensstat og placeringen af de danske samfundsinstiuter i forhold til de rent feudale. Personlig vil jeg foretrække at formulere mit svar saaledes:

Danmark naaede ganske vist aldrig at blive nogen egentlig lensstat, men feudaliseringsprocessen var saa vidt fremskreden, at det i denne periode fik et overmaade stærkt feudalt præg.

I forhold til det angelsachsiske England var kontakten mellem vasallitet og forlening nok noget tættere hos os, men feudaliseringen var ikke saa udstrakt eller dybtgaaende. Statsmagtens udstykning var ikke knyttet til faste retsinstituter,

---

¹ Jolliffe, anf. værk. s. 80; Encyclopaedia of the Social Sciences Vi s. 209.

og de øvrige feudale elementer havde heller ikke fundet retligt udtryk i lovene eller faaet fast fodfæste i retssædvanerne. De feudale elementer var kun løse tilbygninger paa den gammeldanske retsforfatning; det var en række tilfældige og konfuse tendenser, der paa de afgørende punkter var frem-sprunget af rent øjeblikkelige situationer, og de havde kun een eller to generationers levetid bag sig i 1340, det afgørende aar, der gav den danske forfatning et helt nyt indhold.

I Danmark kom der nemlig ikke som i England den gnist, der fik de feudale elementer til at slaa rod og smelte sammen til en feudalstat. Der kom ikke nogen Vilhelm Erobreren, men en Valdemar Atterdag, altsaa ikke en erobrer udefra, men den af den gamle kongeslægt, der stod kronen nærmest, og som forhandlede sig til sin retmæssige kongeværdighed.

Det skulde nu vise sig, hvor heldigt det havde været for Danmark, at dets feudalopløsning ikke havde lensstatens normale karakter; at den ikke byggede paa fast anerkendt lensret, men paa løs og subsidiær efterligning; og at den ikke bestod i en fast og traditionsmæssig arvelighed af ombudene, men kun i en faktisk pantebesiddelse. Det er det der er forudsætningerne for at Valdemar IV.s rigssamling lykkedes saa hastigt og saa effektivt. Men det er en anden historie.

Aksel E. Christensen.